

REPUBLIKA KOOVO- REPUBLIC OF KOSOVO

Ministria e Zhvillimit Rajonal
Ministarstvo za Regionalni Razvoj
Ministry of Regional Development

BURIMET NATYRORE PËR ZHVILLIMIN EKONOMIK TË RAJONIT QENDËR

Prioritetet, Mundësitë dhe Pengesat

Abstrakt

Ky raport paraqet një nga rezultatet përfundimtare nga aktivitetet e financuara nga skema e MZHR për Mbështetje të Projekteve/Programeve të OJQ-ve në Avancimin e Zhvillimit Socio-Ekonomik Rajonal të Balancuar. Ai përmbledh gjetjet nga analiza e situatës në komunat e Rajonit Ekonomik Qendër, gjendja aktuale e shfrytëzimit të këtyre burimeve dhe potencialet për zhvillim.

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

PËRMBAJTJA

Contents

PËRMBAJTJA.....	1
PËRMBLEDHJE	0
1. HISTORIKU	1
2. BURIMET PRIORITARE	1
2.1. Minierat dhe Mineralet	1
2.1.1. Linjiti.....	1
1.2.2. Metalet.....	2
2.2. Terreni Kodrinor dhe Fushor	3
2.3. Popullsia/Resurset Njerëzore.....	0
3. KONKLuzionet dhe Rekomandimet për Opsionet Kryesore të Zhvillimit .	1
MATERIALET E KONSULTUARA	1

PËRMBLEDHJE

Ky raport është përpiluar nga AZHR Qendër si pjesë e aktiviteteve të saj në hartëzimin e burimeve natyrore me potencial zhvillimor në Rajoni Ekonomik Qendër, financuar nga Ministria e Zhvillimit Rajonal të Republikës së Kosovës. Ai siguron një analizë sistematike të fakteve dhe faktorëve që kushtëzojnë dhe / ose kontribuojnë në zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër dhe / apo shfrytëzimin e pakontrolluar të këtyre burimeve. Ai përdor një sërë mjesh dhe modelesh të standardizuara për të identifikuar forcat dhe faktorët përkatës që kushtëzojnë rritjen dhe zhvillimin.

Shumica e dokumenteve strategjike të zhvillimit ekonomik në Kosovë identifikojnë pasuritë e mëdha natyrore si një nga boshtet kryesore në të cilat duhet të përqendrohet zhvillimi. Ligji më i fundit për Trepçën dhe përfshirja e kësaj kompanie në ARB të Kosovës janë masat e marra me qëllim të mundësimin të funksionalizimit të ish-gjigantit metalurgjik. Ligji Nr. 06 / L-092 mbi Ndarjet për Shfrytëzimin dhe Shkëmbimin e Pronave të Paluajtshme Komunale¹, i aprovuar së fundmi ka për qëllim sigurimin e përdorimit efektiv të pronës së paluajtshme të komunave për zhvillimin e qëndrueshëm ekonomik, rritjen e vlerës së pronës së paluajtshme të komunës dhe përmbushjen e interesit të përgjithshëm. Ndryshimet / Përmirësimet nga ligji i mëparshëm synojnë përmirësimin e opsioneve të kapitalizimit mbi pasuritë komunale (shkëmbimi i pronës së paluajtshme të komunave dhe marrja e të drejtës së pronësisë nga ana e komunave mbi pronat e administruara nga institucionet

shtetërore), në funksion të përmbushjes së interesit të përgjithshëm publik.

Kosova ka rreth 14 miliardë ton rezerva të dokumentuara të linjtit, të pestat më të mëdhatë në botë², shumica e të cilave gjenden në Rajonin Ekonomik Qendër. Në të kaluarën, tre miniera të tjera ishin funksionale brenda këtij rajoni ekonomik, të cilat kanë rezerva që vlerësohen rreth 749.354 ton plumb, 1.045.444 ton zink dhe 1.441.879 kg argjend¹³. Sfidat kryesore për të shfrytëzuar këto resurse lidhen me pasiguritë politike dhe ligjore rreth këtyre asetëve, si dhe shkalla e investimeve të nevojshme, që tejkalon kapacitetin e financimit të sektorit bankar në vend. Mungesa e një politike koherente dhe aktive nga ana e Qeverisë së Kosovës është një pengesë tjetër që ka pamundësuar shfrytëzimin e këtyre burimeve për qëllim të zhvillimit ekonomik.

Peizazhet rurale dhe alpine gjithashtu sigurojnë resurse / pasuri të rëndësishme të zhvillimit. Zhvillimi rural përmes turizmit ofron potencial të rëndësishëm veçanërisht për vizitorët e fundjavave. Afërsia me kryeqytetin i bën zonat alpine përreth tij veçanërisht tërheqëse për vizitorët ditor ose për fundjavë. Vlera e shtuar për komunitetet lokale nga një aktivitet i tillë është e rëndësishme si në aspektin e rritjes së mirëqenies po ashtu dhe gjenerim të punësimit. Megjithatë, degradimi i burimeve natyrore (dhe veçanërisht tokës) për shkak të ndërtimeve të parregulluara, aktivitetit të prerjes ilegale të drunjëve dhe erozionit natyror, mijëra hektarë tokë bëhen të

¹ Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës. Ligji # 06 / L-092 për Alokimin për Shfrytëzimin dhe Shkëmbimin e Pronës së Paluajtshme të Komunës. Në dispozicion në: <https://qzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=18917>

² Reuters Lajmet e Biznesit. GE për ndërtimin e termocentralit të ri të energjisë elektrike të Kosovës me 500 MW. Në dispozicion në: <https://www.reuters.com/article/us-contourglobal-kosovo-ge/ge-to-build-kosovos-new-500-mw-coal-power-plant-idUSKCN1S917R>

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

papërdorshme çdo vit. Nxjerrja e paligjshme dhe e pakontrolluar e zhavorrit është një tjetër kërcënim i madh për degradimin e pasurisë natyrore, duke ndikuar si në florën ashtu edhe faunën e rajonit.

Në mënyrë që ky burim të regjenerohet dhe të përdoret në vazhdimësi, duhet të vendosen praktika më efikase të menaxhimit të pyjeve dhe tokës. Ripyllëzimi i zonave të prera në mënyrë të paligjshme është gjithashtu një nga prioritetet më të larta për vendimmarrësit, pasi parandalon degradimin e mëtejshëm të terrenit nga erozioni i tokës. Parandalimi i shkatërrimit të mëtejshëm të tokës së punueshme përmes ndërtimit të pakontrolluar duhet gjithashtu të adresohet menjëherë nëpërmjet hartimit të planeve zhvillimore dhe planeve të zonimit.

Burimet Njerëzore / Popullsia është resursi i tretë natyror i Rajoni Ekonomik Qendër tek i cili mund të kapitalizohet. Me moshën mesatare prej vetëm 28 vjetësh, Kosova duhet të llogarisë që popullata e saj të jetë një nga burimet më të vlefshme për zhvillim. Burimet njerëzore duhet të merren parasysh si në aspektin e avantazhit konkurrues ndaj vendeve të tjera në rajon dhe në Evropë, por gjithashtu si potencial për gjenerimin e të

ardhurave. Me pak investime në trajnime teknike, të rinjtë mund të gjenerojnë të ardhura edhe brenda Kosovës (veçanërisht në industrinë që shërbejnë në tregjet e eksportit), ose mund të migrojnë në Evropën Perëndimore përmes mundësive të punësimit të ligjshëm. Ndërsa të ardhurat e gjeneruara në vend janë më të qëndrueshme në afat të gjatë dhe i shtojnë vlerë ekonomisë lokale, remitancat e dërguara (sidomos nga emigrantët e gjeneratës së parë) kanë qenë burimi kryesor për mbulimin e disbalancit tregtar për dy dekadat e fundit.

Një dimension tjetër në të cilin duhet të konsiderohet migrimi, është tërheqja e profesionistëve nga diaspora. Me shumicën e tyre të aftësuar dhe eksperiencë pune në vendet pritëse, ata mund të jenë një burim i vlefshëm zhvillimor që shton vlerën në ekspertizë, financim, si dhe rrjetëzimin me punëdhënësit aktual/paraprak të tyre dhe homologët kosovarë. Dobësitë e identifikuara në strukturën e njohurive, të cilat në modele moderne ekonomike janë të vendosura përballë strukturave prodhuese, financiare dhe të sigurisë, mund të mbulohen më së miri përmes përfshirjes së diasporës.

1. HISTORIKU

Kosova është një nga vendet më të pazhvilluara në Evropë që ka mbetur prapa shteteve të tjera nga kontinenti i vjetër në shumicën e treguesve/indikatoreve të zhvillimit. Është një nga vendet më të varfëra në Evropë, ndërsa ka popullatën më të re. Burimet e saj të mëdha natyrore mbetën pothuajse tërësisht të pashfrytëzuara në funksion të zhvillimit ekonomik. Me secilin grup të burimeve të listuara në këtë raport ka sfida dhe mundësi specifike, por menaxhimi / qeverisja / administrimi i keq i burimeve është paradigma themelore që është

universale për të gjithë. Përderisa disa nga sfidat për shfrytëzimin e burimeve janë historike, ose ligjore / rregullative, të tjerat lidhen me mungesën e qasjes kohezive të politikës drejt zhvillimit dhe mungesës së kapaciteteve për të përfituar ekonomikisht nga këto burime. Mundësitë zhvillimore me potencialin më të madh në Rajonin Ekonomik Qendër janë kryesisht në pronësi / menaxhim publik. Qeveria ose agjencitë e nivelit qendror, apo autoritetet lokale zotërojnë shumicën e burimeve natyrore të

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

vlefshme dhe të njejtat administrohen nga institucionet publike.

Linjiti dhe metalet metalike janë burimi më i madh natyror në Kosovë, një pjesë e rëndësishme e të cilave ndodhet në Rajonin Ekonomik Qendër. Aspektet rregullative dhe kuotat e nxjerrjes kanë qenë arsye për shkallën e ulët të prodhimit të linjtit në Kosovë, dhe që në disa vite, prodhimi nuk e plotëson as konsumin e brendshëm. Ngurrimi politik për të ndërmarrë veprime dhe për të tërhequr kapitalin në kapacitetet minerare për xehet metalike është identifikuar si arsyeja kryesore për mos shfrytëzimin e këtij burimi. Shumica e këtyre aseteve menaxhohet nga Agjencia Kosovare e Privatizimit. Duhet të theksohet se burimet më të mëdha natyrore shkojnë përtej kufijve komunalë, duke kushtëzuar përdorimin e burimeve me bashkëpunim ndër-komunal dhe duke e komplikuar më tej vendimmarrjen në këto burime.

Qasja e kësaj analize ka përfshirë si rishikimin e dokumenteve përkatëse ashtu dhe intervistat me informatorët kyç. Në vend të analizimit të resurseve për secilën komunë në veçanti, analiza adapton një pikëpamje sektoriale dhe mundësi që lindin në të gjithë rajonin. Kur analizon mundësitë, prioritet u jepet sektorëve me avantazhe krahasuese përkatëse dhe atyre aseteve që janë kapitalizuar/shfrytëzuar në të kaluarën.

Raporti gjithashtu jep një pasqyrë të nivelit të tanishëm të aktivitetit të regjistruar deri më tani në këto sektorë, si dhe potencialin për zhvillim që ata përfaqësojnë. Vlera në kohë reale nga bursat e shkëmbimit të mallrave janë përdorur për të përcaktuar vlerën monetare të burimeve të paraqitura. Analizat më tej fokusohen në pengesat / faktorët që pengojnë kapitalizimin aktual të këtyre pasurive.

2. BURIMET PRIORITARE

Prioritetet e përzgjedhura për mbulim janë përcaktuar pas shqyrtimit përkatës të literaturës dhe burimeve primare të informacionit (Agjencia e Statistikave të Kosovës, Zyra e Rregullatorit për Energji). Në mënyrë që të përcaktohen prioritetet, janë marrë në konsideratë tre aspekte: potenciali për zhvillim, madhësi të aseteve / resurseve dhe pengesa për të kapitalizuar. Bazuar në këto kritere, burimet më premtuese në Rajonin Ekonomik Qendër janë: Miniera dhe Minerale, Terreni dhe pasuritë rurale dhe alpine (duke përfshirë tokën bujqësore dhe terrenin alpin për zhvillimin e bujqësisë dhe pylltarisë); dhe Burimeve Njerëzore.

Ligjet, aktet nënligjore dhe vendimet e Qeverisë që ndikojnë në nxjerrjen e burimeve natyrore përfshijnë:

- Ligji # 03 / L-163 për Miniera dhe Minerale;
- Ligji # 2004/28 për Metale të çmuar;
- Ligji # 03 / L-215 për Qasjen në Dokumente Publike;
- Ligji # 03 / L-139 për Shpronësimin e Pronave të Patundshme;
- Ligji # 03 / L-205 për ndryshimet dhe plotësimet e Ligjit nr. 03 / L-139 për Shpronësimin e pronës së paluajtshme;
- Ligji # 04 / L-045 për Partneritetet Publiko-Private;
- Ligji # 03 / L-184 për Energjinë;
- Ligji # 03 / L-185 për Rregullatorin e Energjisë;
- Ligji # 03 / L-201 për Energjinë Elektrike;
- Ligji # 03-L-133 për Gazin Natyror;
- Ligji # 03 / L-116 për Ngrohjen Qendrore;

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

- Ligji # 2003/14 për Planifikimin Hapësinor;
- Ligji # 03 / L-106 për ndryshimet dhe plotësimet e Ligjit nr. 2003/14 për Planifikimin Hapësinor;
- Ligji # 03 / L-025 për Mbrojtjen e Mjedisit;
- Ligji # 04 / -L-035 për Riorganizimin e Ndërmarrjeve të Caktuara dhe Pasurive të tyre;
- Ligji # 04 / L-033 për Dhomën e Posaçme të Republikës së Kosovës për çështjet që kanë të bëjnë me Agjencinë Kosovare të Privatizimit;
- Ligji # 04 / L-034 për Agjencinë Kosovare të Privatizimit;
- Ligji # 2004/42 për Veprimtarinë e Eksplorimit Shkencor;
- Ligji # 02 / L-33 për Investimet e Huaja;
- Ligji # 03 / L-229 për Mbrojtjen e Konkurrencës;
- Ligji # 03 / L-087 për Ndërmarrjet Publike;
- Ligji # 02 / L-123 për Shoqëritë Tregtare;
- Ligji # 04 / L-006 për ndryshimet dhe plotësimet e Ligjit nr. 02 / L-123 për Shoqëritë Tregtare;
- Ligji # 03 / L-226 për dhënien e ndihmës dhe shkëmbimin e pronës së patundshme komunale;
- Udhëzimi Administrativ # 01/2011 për Rregullat dhe Procedurat për Mbledhjen e Honoraret minerale;
- Rregullorja # 02/2011 për Përbajtjen e Programeve Kërkimore Gjeologjike dhe Përpunimin e Rezultateve të Kërkimeve Gjeologjike;
- Rregullorja # 04/2011 për Trajtimin e Komunitetit të Sektorit të Minierave;
- Rregullorja # 05/2011 për Organizimin dhe Funkcionet e Muzeut Shtetëror të Kristaleve dhe Mineraleve;
- Rregullorja # 06/2011 për Sigurinë e Minierave;
- Vendime të Qeverisë për politikën e pronësisë për NP-të qendrore # 11/39 dhe # 13/39;
- Vendim i Qeverisë për KEK J.S.C. ristrukturimi, # 06/2005;
- Vendim i Qeverisë për KEK J.S.C. shthurje, # 04/36 të vitit 2008;
- Vendimi i Qeverisë # 02/46 i datës 02.11.2011 për ndalimin e përdorimit të materialeve inerte nga shtretërit e lumenjve, bankat dhe hapësirat pranë lumenjve në Republikën e Kosovës

2.1. Minierat dhe Mineralet

Ky është një nga burimet më të çmuara të zhvillimit ekonomik që ka Rajoni Ekonomik Qendër. Minierat dhe mineralet që shtrihen kryesisht në të gjithë luginën malore nëpër këtë rajon, përfshijnë kryesisht linjitin dhe metalet.

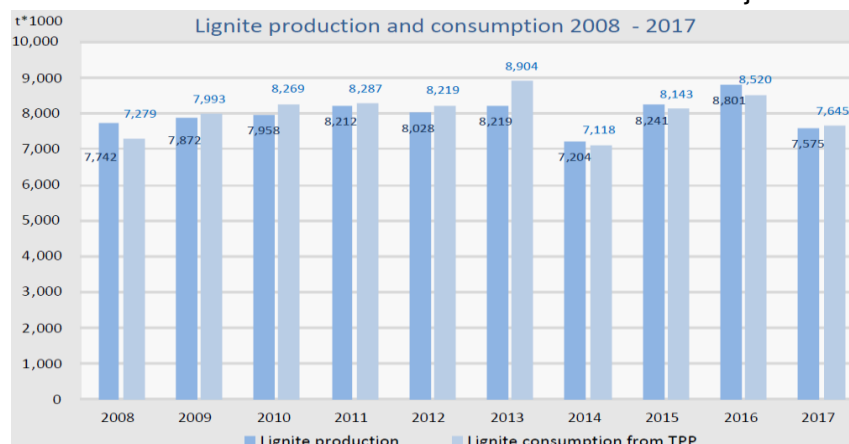
ton - 45 USD / ton, ky aset mund të vlerësohet diku nga 630 miliardë dollarë - 810 miliardë dollarë, por ky burim është shumë i dobët i shfrytëzuar.

2.1.1. Linjiti

Me rreth 14 miliardë ton rezerva të provuara kryesisht rreth Komunës së Obiliqit, ky aset ekonomik përfaqëson një nga pasuritë më të çmuara të Rajonit Ekonomik Qendër. Në kursin aktual të këmbimit të linjtit (35 USD /

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

Për shkak të aspekteve legislative dhe kufizimeve të përcaktuara për aktivitetet e nxjerrjes/prodhimit të linjtit, nivelet aktuale të shfrytëzimit ndonjëherë nuk janë të mjaftueshme as për të mbuluar nevojat e sektorit të energjisë në vend, i cili kryesisht funksionon me termocentrale me bazë linjiti. Derisa rezistenca e aktivistëve të shoqërisë civile është në rritje kundrejt kapaciteteve gjeneruese të sapo-planifikuara të prodhimit të energjisë me qymyr, rregulloret në vend nuk lejojnë që rezervat e linjtit të nxirren dhe të eksportohen. Për të përfituar nga ky aset i vlefshëm, për të cilin ekziston kërkesa e madhe në rajon dhe më gjerë, kërkohet një ndryshim në kuotat e nxjerrjes / prodhimit për linjtit.

Të dhënat e para sistematike mbi përdorimin e linjtit datojnë në vitin 1922, kur fillon shfrytëzimi i sipërfaqësor dhe i ulët nëntokësor në pellgun e Kosovës. Përdorimi në shkallë të gjerë duke përdorur ekskavatorë bashkëkohorë dhe makineri filloi me minierat sipërfaqësore në Mirash (1958) dhe Bardhosh (1969)³. Shprehur në shifra kumulative, përdorimi i linjtit që nga viti 1922 deri në dhjetor 2004 arriti në 265 milion

ton, ose më pak se 2% të rezervave të dokumentuara.

Nga pikëpamja gjeologjike, linjiti i minierave në Kosovë është një nga burimet më të favorshme të linjtit në Evropë. Raporti mesatar i largimit prej 1.7m³ mbulim për 1 ton të qymyrit dhe në totalin e stokeve të vlerësuara ekonomikisht të shfrytëzueshme përfaqëson një nga më të pasurit në Evropë që do të siguronte prodhimin e energjisë elektrike për dekadat e ardhshme. Sipas informatave të dhëna nga Komisioni i Pavarur për Miniera dhe Minerale, Linjiti i Kosovës është me cilësi të lartë për prodhimin e energjisë dhe nga të gjitha parametrat, mund të krahasohet me burimet e linjtit të vendeve fqinje. Vlera kalorifike

neto e linjtit të Kosovës ndryshon në vlerë (NVK) nga 6.28 në 9.21MJ / kg, mesatarisht 7.8MJ / kg. Trashësia e linjtit (epoka e pliocenit) mund të jetë deri në 100m, ndërsa trashësia mesatare është rreth 40m dhe raporti mesatar i mbulimit të ligninës 1.7: 1. Ky raport nënkupton që kostoja e energjisë elektrike të linjtit është më e ulta në rajon.

Kostoja në Kosovë është 0.62 euro / GJ krahasuar me Bullgarinë me 0.88 euro / GJ dhe 1.34 euro / GJ në Serbi dhe Mal të Zi⁴.

Zhvillimi i mëtejshëm afatmesëm i shfrytëzimit të linjtit është parashikuar të vazhdojë në zonën e minierës së Sibovcit në pjesën veriore të pellgut të Kosovës, duke i dhënë përparësi të mëdha investimeve private.

³ Komisioni i Pavarur për Miniera dhe Minerale. Vendet e minierave në Kosovë. Linjiti. <https://www.kosovo-mining.org/resurset-minerale/vendburimet-minerale/>

⁴ Komisioni i Pavarur për Miniera dhe Minerale. Burimet minerale. Faqet e minierave. Në dispozicion në: <https://kosovo-mining.org/resurset-minerale/vendburimet-minerale/>

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

Pasi që burimet e energjisë nga linjiti nuk konsiderohen të pastra, legjislacioni lokal favorizon kalimin gradual tek burimet e ripërtëritshme të energjisë. Megjithatë, shumica e kapaciteteve të gjenerimit të energjisë në rajon janë të bazuara në linjit. Me pak ose aspak rezerva të tyre, linjiti i Kosovës është një mall shumë i kërkuar që ka një treg të sigurt në vendet fqinje. Një ndryshim në rregulloret e ekstraktimit dhe kuotat, do të mundësonte kapitalizimin e shpejtë të këtij burimi.

1.2.2. Metalet

I gjithë territori i Kosovës është i mbuluar me burime poli-metalike të mineraleve që kanë dokumentuar historinë e qindra vjetëve. Kompleksi i minierave që përfshin Artanën, Hajvalinë, Badocin, e Kizhnicën, shtrihet në sipërfaqe të gjerë të pjesës lindore të Republikës së Kosovës dhe kryesisht bien brenda kufijve të Rajonit Ekonomik Qendër. Kjo zonë metalogjene mbulon një sipërfaqe prej rreth 400 km² dhe shtrihet në komunat e Prishtinës (minierat Hajvalia, Badovci, Kizhnica), Komunat e Artanës dhe Gjilanit (miniera Artana dhe fushat minerale të Prroi i Thartë dhe Kaltrina) dhe Komunës e Podujevës (minierave nën hapje "Çuka e Batllavës"). Këto burime / zona përfaqësojnë burime tipike polifemike dhe karakterizohen nga përmbajtje të lartë të metaleve të çmuara, përkatësisht ari (Au) dhe argjendi (Ag). I gjithë rajoni i Artanës, Hajvalisë, Badovcit dhe Kishincës, duke përfshirë edhe burimet përreth, ka rezerva mineralesh prej gjithsej 16,037,342 ton, me përmbajtjen mesatare Pb - 4.67%, Zn - 6.52% dhe Ag - 89.91 gram / ton ; ose, të shprehura në sasi metali në minerale, burimet kanë 749,354

tonë plumb, 1,045,444 ton zink dhe 1,441,879 kg argjendi⁵. Këto sasi të dokumentuara, në çmimet aktuale globale të xeheve, do të përktheheshin në 1.36 miliardë dollarë plumb, 2.8 miliardë dollarë zink⁶, dhe 667.5 milionë dollarë argjendi⁷.

Këto potenciale minerare kanë qenë jo aktive për disa dekada dhe kërkojnë investime të konsiderueshme, e për më tepër, në dekadat e fundit ato kanë marrë investime dhe mirëmbajtje minimale vetëm sa për të shmangur përmytjet. Pengesa më e madhe për të përfituar nga burimet e mineraleve metalikë janë si rregullative, legjislative, ashtu edhe financiare / ekonomike. Së pari, pengesat ligjore kanë të bëjnë me pronësinë historike të këtyre aseteve, transformimin e tyre dhe procesin e korporatizimit që u krye nga AKP dhe pararendësit e saj (AKM). Shumica e aseteve të ish ndërmarrjeve shoqërore që përdoren për të operuar lokacionet minerare mbeten nën menaxhimin e AKP-së dhe e ardhmja e tyre mbetet e pasigurtë. Së dyti, faktorët financiarë / ekonomikë kanë qenë një pengesë e madhe për të shfrytëzuar rezervat e mineraleve natyrore të diskutuara në këtë seksion. Shkalla e investimeve të nevojshme për fillimin e shfrytëzimit të këtyre burimeve ka qenë një pengesë e madhe për të përfituar nga ky burim natyror. Me sektorin lokal financiar që nuk është në gjendje të mbulojë investimet e nevojshme në këtë sektor, tregjet ndërkombëtare mbeten e vetmja alternativë për financim. Me pasigurinë dhe tensionet e vazhdueshme që mbeten pengesa për investime, një pengesë tjetër e madhe për tërheqjen e investimeve paraqitet edhe nga korrupsioni, keq-keqverisja dhe rreziqet e tjera të lidhura me të

⁵ Strategjia Minerare e Republikës së Kosovës 2012 - 2025. E disponueshme në:
https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/Strategjia_Minerare_e_R_Kosoves_2012_-_225_Ang.pdf

⁶ Biznes i brendshëm. Tregjet e mallrave të gjalla. Që nga 15 maji 2019. E disponueshme në:

<https://markets.businessinsider.com/commodities/realtime-list>
⁷ Shufra ari ose argjendi nga Post. Tregu i gjallë i argjendit.
<https://www.bullionbypost.co.uk/silver-price/today/kilograms/USD/>

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

kanë shtuar edhe sfidën e tërheqjes së investimeve nga jashtë në këtë sektor.

2.2. Terreni Kodrinor dhe Fushor

Rajoni Ekonomik Qendër karakterizohet nga peizazhi mbizotërues kodrinor me fusha të vogla në mes të terrenit malor që mbulon shumicën e territorit të rajonit. Një panoramë e tillë siguron potencial të rëndësishëm zhvillimi si në kuptimin e shfrytëzimit të burimeve natyrore në dispozicion (p.sh. Drurit), por edhe për një sërë aktivitete në fushën e turizmit rural dhe alpin. Toka është një resurs i rëndësishëm zhvillimi, i cili vazhdimisht po zvogëlohet në Rajonin Ekonomik Qendër dhe në të gjithë vendin.

Figura 1. Harta Satelitore e Terrenit të Rajonit Ekonomik Qendër⁸

Shfrytëzimi i planifikuar i pyjeve në Rajonin Ekonomik Qendër mund të rrisë furnizimin e drurit përmes përmirësimit të menaxhimit të pyjeve dhe përdorimit të pemëve të ahut me një madhësi mesatare. Shumica e pyjeve të Kosovës rreth 50% i takojnë vjetërsisë prej 0 deri në 20 vjet, ndërsa pyjet më të vjetra përbëjnë rreth 17% (të gjatësisë prej 60 deri në 80 vjet)⁹. Duke pasur parasysh ritmin e zhvillimit të sektorit të përpunimit të drurit, ky burim është veçanërisht atraktiv, pasi do të shtonte vlerën e materialit bazë në nivel lokal, duke e zgjeruar më tej ndikimin e zhvillimit në të gjithë zinxhirin e vlerës së shtuar.

Sidoqoftë, ky burim është veçanërisht i rëndësishëm për ruajtje dhe ripërtëritje dhe siç ka ndodhur në dy dekadat e fundit, ka pësuar një përkeqësim të konsiderueshëm si rezultat i aktiviteteve ilegale të prerjes dhe shfrytëzimit të pakontrolluar të burimeve natyrore (dmth zhavorr) ose për shkak të zgjerimit të vendbanimeve. Sipas Planit Hapësinor të Kosovës 2010 - 2020+¹⁰ në dekadën e parë të mijëvjeçarit, prerjet e drurit për industrinë e fletores ishin ndërmjet 70.000 m³ - 90.000 m³, që është vetëm gjysma e vëllimit të inventarit të mundshëm të pyjeve në Kosovë. I njëjti dokument potencon se rreth 200,000 m³ dru priten ilegalisht në vit, kryesisht për qëllime të djegies (dru zjarri). Përmasat e fenomenit ilustrohen më së miri nga fakti se prerja ilegale e drurit përfaqëson deri më tani krimin më të shpeshtë në Kosovë. Një studim i kryer nga Preportr në vitin 2015, vë në dukje se përveç numrit të madh të rasteve të kësaj natyre, përqindja e rasteve që janë parashkruar është shqetësuese. Raporti që mbulon parashkrimin e rasteve nga viti 2001

⁸ Burimi: Komisioni i Pavarur për Sistemin GIS të Minerave dhe Mineraleve. Në dispozicion në: <https://www.kosovo-mining.org/gdk/gis/>

⁹Burimi: Komisioni i Pavarur për Sistemin GIS të Minerave dhe Mineraleve. Në dispozicion në: <https://www.kosovo-mining.org/gdk/gis/>

¹⁰ Plani Hapësinor i Kosovës 2010 - 2020+. Në dispozicion në: http://www.ammk-rks.net/repository/docs/Spatial_Plan_of_Kosova_2010-2020.pdf

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

deri në vitin 2014 tregon se vepra penale më e përcaktuar në Kosovë është vjedhja e pyjeve, neni 358/285, me një total prej 1,783 rastesh të parashkuara¹¹". Burimi i njejtë tregon se nga 6,610 raste të vjedhjes së pyjeve në vitin 2014, që kanë arritur në gjykatat themelore dhe degët e tyre anembanë Kosovës, janë parashkuar 604 raste. Shpyllëzimi ka efekt të dëmshëm në mjedis, në erozionin e tokës dhe në uljen e mëtejshme të burimeve natyrore të rajonit dhe potencialin e tyre të zhvillimit ekonomik. Turizmi Rural dhe Alpin janë gjithashtu aktivitete me potencial të rëndësishëm që mundësohen nga burimet natyrore të Rajonit Ekonomik Qendër. Modele eko-turizmi në shkallë të vogël për vizitorët ditore ose të fundjavave, të kombinuara me programe kulturore ose argëtuese për vizitorët urban, ofrojnë mundësi të rëndësishme në zonat malore rreth kryeqytetit. Sektori gjithashtu mund të gjenerojë mundësi të konsiderueshme punësimi për komunitetet në këto zona, veçanërisht të rinjtë, të cilët gjithashtu janë më të përgatitur në gjuhë sesa popullsia e vjetër.

Profili i Kosovës gjithashtu ofron potencial të rëndësishëm për zhvillimin e bujqësisë dhe është karakterizuar historikisht nga aktivitete ekonomike të ndërlidhura me të. Sektorët e bujqësisë, pylltarisë dhe peshkimit, aktualisht përbëjnë 2.7% të PBB-së së Kosovës¹², pavarësisht vendit që ka mbi 60% popullatën rurale. Të dhënat nga Anketa Bujqësore 2017 e Agejncisë së Statistikave tregojnë një total prej 130,775 prona bujqësore në periudhën 2016 - 2017. Pjesa më e madhe e tyre ishin familje bujqësore dhe biznese, ndërsa 339 prona bujqësore

ishin persona juridik. Dendësia e lartë e popullsisë dhe rritja e kërkesës për strehim (veçanërisht në dhe rreth kryeqytetit), mbetet arsyeja kryesore për zvogëlimin e tokës bujqësore. Vlerësohet se Kosova humb rreth 5000 Ha tokë bujqësore çdo vit¹³. Nga ana tjetër, përpunimi i ushqimit, megjithëse i lidhur drejtpërdrejt me bujqësinë, ka shënuar zhvillim dhe rritje të konsiderueshme si dhe ka absorbuar ndjeshëm më shumë investime. Sektori i përpunimit të ushqimit ka potencial të rëndësishëm për investime në Kosovë dhe shton vlerën e prodhimit të bujqësore. Përbrenda sektorit të Agrobiznesit, mundësi të konsiderueshme janë raportuar në përpunimin e frutave dhe perimeve të destinuara për eksport.

Sipas raportit 'Profili' të Sektorit për Përpunimin dhe Paketimin e Ushqimit, në këtë sektor gjatë vitit 2011-2013 janë regjistruar 1200 kompani, përfaqësojnë 7% të numrit të përgjithshëm të firmave të regjistruara në Kosovë për periudhën. Figura 3 më poshtë paraqet një pasqyrë të statistikave të Aktiviteteve Bujqësore për komunat e Rajonit Ekonomik Qendër.

¹¹ Preportr. Shkatërrimi i pyjeve në Kosovë. <http://preportr.cohu.org/en/investigations/207>

¹² Agjencia e Statistikave të Kosovës. GDP. <http://ask.rks-gov.net/sq/agjencia-e-statistikave-te-kosoves/add-news/bruto-produkti-vendor-bpv-ne-gasjen-e-prodhimit-2008-2017>

¹³ Plani Hapësinor i Kosovës 2010 - 2020+. Në dispozicion në: http://www.ammk-rks.net/repository/docs/Spatial_Plan_of_Kosova_2010-2020.pdf

Komuna	# I posedimit te fermave	Sipërfaqja bujqësore e përdorur (Ha)	Njësitë Blegtorale	# i pronareve te perhershme te fushave	# i kulturave të përhershme	# i Pemëve të Përhershme
Fushe Kosove	1,784	4,714.06	2,694	745	164	162
Drenas	6,565	15,125.52	11,916	4,268	1,319	1,316
Gracanice	1,760	5,658.85	3,046	267	317	309
Lipjan	6,221	18,547.41	10,360	2,993	327	290
Obiliq	1,949	5,519.32	3,219	762	317	313
Podujeve	9,191	24,807.27	15,714	5,335	1,537	1,488
Prishtine	2,289	12,975.65	8,143	1,551	1,060	1,044

Figura 3. Statistikat e Fermave. Rajoni Ekonomik Qendër¹⁴

2.3. Popullsia/Resurset Njerëzore

Kosova ka popullsinë më të re në Evropë me një moshë mesatare prej vetëm 28 vjeç. Ajo gjithashtu renditet si një nga vendet më të varfëra në Europë, ku rreth 30% e popullsisë së saj jeton nën nivelin e varfërisë. Gratë dhe të rinjtë janë veçanërisht të pafavorizuar në gjenerimin e të ardhurave. Indeksi i Zhvillimit Njerëzor i Bankës Botërore i vitit 2017 e rendit Kosovën në vendin e 80-të, nga 157 shtete të përfshira. Analiza merr atë që fëmijët mësojnë në të vërtetë dhe konkludon se vitet e pritshme të shkollimit deri në ditëlindjen e 18 për kosovarët janë vetëm 7.7 vjet. Përqendrimi më i lartë i popullsisë së vendit është brenda grupmoshave 15-19 vjeç dhe 20-24 vjeç. Kjo nënkupton që grupi më i madh demografik i popullsisë me 140,000 persona të lindur në periudhën 1999-2002 do të hyjnë në tregun e punës gjatë periudhës 2018-2020. Kur kësaj i shtohen edhe ombinuar me 90,000 të kthyer nga Europa Perëndimore (2014-15) dhe 120,000 studentë aktivë, pasiviteti i të rinjve ka gjasa të përfaqësojë presion në rritje mbi ekonominë e ngadaltë të Kosovës dhe një treg të stagnuar të punës. Është e nevojshme, pra, të njihet se Rinia nuk përfaqëson një grup të njëtrajtshëm të nevojave dhe prioriteteve lineare, por në vend të kësaj, një larmi të gjerë talentesh,

preferencash dhe identitetesh personale. Cilësia e arsimit që Rinia merr në Kosovë nuk i pajis ata me aftësitë e nevojshme të kërkuara në tregun e punës, kështu që kurset private dhe trajnimet shpesh janë një mjet plotësues për rritjen e shanseve të tyre të punësimit. Me fare pak struktura që ndihmojnë tranzicionin nga shkolla për në tregun e punës, të rinjtë e gjejnë veçanërisht sfiduese këtë periudhë, duke përkeqësuar më tej vetëvlerësimin dhe motivimin e tyre, të detyruar të mendojnë për nevojat e tyre në vend të aseteve që mund të përdorin për të ndryshuar situatën e tyre. Rritja e punësimit është e kufizuar nga një sektor privat i dobët dhe një bazë e papërshtatshme e kapitalit njerëzor. Me kalimin e kohës, kjo ka bërë presion mbi sektorin publik për të ofruar vende pune për hyrje të reja të punës, duke çuar në shpenzime të larta të pagave në sektorin publik dhe një kulturë të klientelizmit politik.

TIK është një nga sektorët më të zhvilluar në Rajonin Ekonomik Qendër dhe në kryeqytetin e Prishtinës në veçanti, ku zhvillohet shumica e aktivitetit. Është një nga sektorët e vegjël me potencial të rëndësishëm të eksportit, veçanërisht në tregjet e standardit të lartë. Sektori është tërheqës në veçanti, sepse burimet njerëzore për këtë sektor mund të përgatiten

¹⁴ Burimi: Instituti Riinvest. Potenciali për Zhvillimin Ekonomik të Qendrës së Rajoneve..

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

për një periudhë relativisht të shkurtër kohore. Gjithashtu konsiderohet si sektor prioritar nga shumica e dokumenteve strategjike në Kosovë, për shkak të ndërlidhjes së tij me sektorët e tjerë, si dhe natyrën e saj përputhëse me popullsinë e re /fuqinë punëtore të Kosovës.

Aftësi të tilla si në robotikë, shtyp 3D dhe programim, të cilat gëzojnë popullaritet të konsiderueshëm midis të rinjëve, kryesisht mungojnë. Numri shumë i kufizuar i iniciativave të tilla si Qendra për Inovacion e Kosovës dhe Bonevet, deri tani kanë zhvilluar modele dhe shërbime të tilla. Iniciativa të tjera si Hapësira e Hakerëve në Prishtinë, Start UP, UNICEF Innovation Lab, gjithashtu kanë bërë përpjekje për ta mbuluar këtë funksion, por deri tani kanë qenë shumë të kufizuara në shkallë dhe

kryesisht në dhe rreth Prishtinës. Të rinjtë më të pafavorizuar dhe me të ardhura të ulëta nuk kanë qasje në qendra të tilla.

Strategjia Kombëtare e Zhvillimit 2016-2021 e Kosovës dhe Plani i saj i Veprimit për Punësimin e të Rinjve (2017-2019), identifikon investimet në kapitalin njerëzor si çelës për zvogëlimin e papunësisë dhe promovimin e përfshirjes sociale në vend. Ligji Nr. 03 / L-145 për Fuqizimin dhe Pjesëmarrjen e Rinisë në Kosovë u krijua për të promovuar dhe ripohuar pjesëmarrjen e të rinjve në proceset e vendimmarrjes. Ai shërben si bazë për udhëzimet administrative për licencimin e qendrave rinore, angazhimin e të rinjve në punën vullnetare dhe mundësitë për edukimin joformal të të rinjve.

3. KONKLuzionet dhe Rekomandimet për Opsionet Kryesore të Zhvillimit

Gjetjet nga ky raport duhet të përdoren për të përshtatur përpjekjet e zhvillimit ndërsektorial për territorin e Rajonit Ekonomik Qendër dhe të të gjithë vendit. Zhvillimi i sektorit privat është nxitur kryesisht nga aktiviteti sipërmarrës dhe iniciativat private. Të hendikepuar nga mungesa të opsioneve të financimit dhe nga kushtet e pafavorshme të huamarrjes, sektori privat është zhvilluar kryesisht përmes burimeve dhe investimeve vetanake.

Sektori publik ka qenë gjithashtu një nxitës i zhvillimit dhe rritjes veçanërisht për sektorët si ndërtimi, ku prokurimi publik përbën një pjesë të rëndësishme të aktivitetit të sektorit. Infrastruktura publike dhe projektet e shërbimeve janë gjithashtu funksioni kryesor i zhvillimit që sektori publik mund të përmbushë. Përmes ofrimit të perspektivave të investimeve në realizimin e projekteve

publike, sektori publik mund të krijojë potencial të rëndësishëm për investime dhe rritje ekonomike në sektorin privat. Praktikrat nga vendet e tjera tregojnë se shërbimet publike, nëse kontraktohen tek sektori privat, mund të ofrohen në mënyrë më efikase dhe të gjenerojnë mundësi të konsiderueshme zhvillimi dhe punësimi. Për këtë qëllim, menaxhimi i mbeturinave, ujësjellësi dhe kanalizimi, transporti, ndriçimi publik etj, të gjitha mund të përdoren për të gjeneruar mundësi investimi për sektorin privat dhe për të tërhequr më lehtë IHD. Mundësitë për investime që mund të lindin nga sektorë / shërbime të tilla përfaqësojnë disa nga mundësitë më të rëndësishme të investimeve në Kosovë. Sa i përket burimeve të zhvillimit natyror në dispozicion në Rajonin Ekonomik Qendër, ato kryesisht bien në vendimin / marrjen dhe qeverisjen e sektorit publik. Si të tilla, ndryshimet primare të

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

nevojshme për të kapitalizuar në mënyrë efektive mbi burimet natyrore (linjiti, metalet, pylltaria, bujqësia), në rajon, por edhe në tërë Kosovën është përmirësimi i praktikave të qeverisjes.

Institucionet publike të politizuara dhe joprofesionale dhe bordet e tyre, përgjegjëse për menaxhimin e pasurive publike, janë një nga pengesat më të vështira për të kapërcyer. Procedurat e gjata të licencimit shpesh të shoqëruara me korrupsion dhe konkurrencë të pandershme, shpesh kanë penguar investimet e biznesit privat në këta sektorë. Për shkak të mungesës e përgjegjësisë dhe llogaridhënies për menaxhimin e dobët të pronës publike, ky burim natyror po përkeqësohet me shpejtësi. Si i tillë, ruajtja e burimeve natyrore (duke përfshirë tokën, pyjet) është gjithashtu me prioritet të lartë. Përsa i përket Burimeve Njerëzore, Rajoni është i vetmi rajon në Kosovë me bilanc pozitiv për shkak të migrimit të vazhdueshëm nga pjesët e tjera të vendit. Zhvillimi i këtij burimi kërkon investime në arsim, veçanërisht trajnime teknike afatshkurtra që mundësojnë kalimin e shpejtë të të rinjve nga arsimi në punë dhe mobilizimin e këtij burimi të vlefshëm zhvillimi. Investimet në modernizimin dhe përmirësimin e sistemit arsimor duhet të jenë në thelbin e të gjitha përpjekjeve publike në zhvillimin e burimeve njerëzore të vendit, pasi ai përfaqëson mekanizmin e vetëm për ndërhyrje sistematike dhe të gjithëpërfshirëse që është e qëndrueshme në planin afatgjatë. Zhvillimi i shkathtësive të jetës është gjithashtu me rëndësi vendimtare për t'u përfshirë në sistemin arsimor. Ai përfaqëson një qasje gjithëpërfshirëse të ndryshimit të sjelljes që përqendrohet në zhvillimin e aftësive të nevojshme gjatë gjithë jetës. Aftësi të tilla

përfshijnë të menduarit, komunikimin, ndërtimin e vetëvlerësimit, marrjen e vendimeve, menaxhimin e emocioneve, këmbënguljen, rezistencën ndaj presionit të bashkëmoshatarëve dhe aftësitë e marrëdhënieve. Rezultatet e punësimit do të rriten duke ndërtuar shkathtësi ekonomike të tilla si: arsimimi financiar, sipërmarrja, qasja në financim, qasja në mentorim etj. OECD ka identifikuar tri grupe kryesore të aftësive të kërkuara nga sipërmarrësit: 1) teknike (komunikimi, monitorimi i mjedisit, zgjidhja e problemeve, zbatimi dhe përdorimi i teknologjisë, etj.); 2) Menaxhimi i biznesit (planifikimi dhe përcaktimi i qëllimeve, marrja e vendimeve, menaxhimi i burimeve njerëzore, marketingu, financat, etj.); 3) Sipërmarrja personale (vetëkontrolli, disiplina, menaxhimi i riskut, inovacioni, këmbëngulja, lidërsipi, menaxhimi i ndryshimeve).

Diaspora është gjithashtu një përbërës thelbësor për zhvillimin e kapitalit njerëzor dhe shfrytëzimin e tij si një aset ekonomik. Për këtë qëllim, arsimiti i tyre dhe ekspertiza e fituar në vendet nikoqire mund të sillen në Kosovë përmes transferimit gradual dhe të strukturuar të njohurive nga diaspora tek popullata lokale. Për më tepër, duke pasur parasysh rrjetet e tyre profesionale të zhvilluara jashtë vendit (në vendet nikoqire), diaspora mund të shërbejë gjithashtu për qëllime të rrjetëzimit dhe përputhjes së biznesit, duke shtuar më tej përpjekjet e zhvillimit dhe ndikimin zmadhues nga përfshirja e tyre. Duke qenë se popullsia kosovare (veçanërisht rinia) gjithnjë e më shumë është e interesuar të migrojë në perëndim, mekanizmat afatgjatë të angazhimit të diasporës janë një qasje e rëndësishme për të ardhmen.

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

MATERIALET E KONSULTUARA

RDA Qender. Plani Strategjik për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër 2019 - 2022.

Përmirësimi i punësimit të të rinjve. Projekti i financuar nga Bashkëpunimi Zviceran për Zhvillim i zbatuar nga Helvetas. Vlerësimi i Tregut për Sektorin e Ndërtimit. Në dispozicion në: http://helvetas-ks.org/eye/file/repository/Market_Assessment_for_the_Construction_Sector_ENG.pdf

Përmirësimi i punësimit të të rinjve. Projekti i financuar nga Bashkëpunimi Zviceran për Zhvillim i zbatuar nga Helvetas. Praktikat e mira nga BE-ja dhe vendet rajonale mbi bashkëpunimin publiko-privat dhe dialogun e shërbimeve të punësimit. Në dispozicion në: http://helvetas-ks.org/eye/file/repository/Good_Practices_on_PP_Cooperation_and_Dialogue_of_ES.pdf

Përmirësimi i punësimit të të rinjve. Projekti i financuar nga Bashkëpunimi Zviceran për Zhvillim i zbatuar nga Helvetas. Raport studimor për nën-sektorët kryesorë të agrobiznesit në Kosovë. Në dispozicion në: http://helvetas-ks.org/eye/file/repository/Recura_EYE_Agribusiness_Sub_Sectors_Study_Report_ENG.pdf

Përmirësimi i punësimit të të rinjve. Projekti i financuar nga Bashkëpunimi Zviceran për Zhvillim i zbatuar nga Helvetas. Analiza e tregut të TIK në Kosovë. Në dispozicion në: http://helvetas-ks.org/eye/file/repository/stikk_market_analysis_eng.pdf

Komisioni Europian. Raporti i Progresit për Kosovën 2018. I disponueshëm në: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2018-0332_EN.html

Friedrich Ebert Stiftung. Rishikimi Vjetor i Marrëdhënieve të Punës dhe Dialogu Social 2018. Raporti i Kosovës. Në dispozicion në: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/bratislava/15358.pdf>

Instituti GAP. Agjenda Evropiane e Reformës: Raporti i Monitorimit 2018. Në dispozicion në: <https://www.institutigap.org/documents/646 ERA%20-%20english2018.pdf>

Programi i Bujqësisë dhe Zhvillimit Rural i Kosovës. Raporti i Vlerësimit Afatmesëm. Qeveria e Kosovës. Strategjia kombëtare e TI. https://stikk.org/wp-content/uploads/2018/11/Kosovo_IT_Strategy_V01-00_29-06-2016.pdf

Qeveria e Kosovës. Politika e Sektorit Elektronik të Komunikimit - Axfenda Dixhitale për Kosovën 2013-2020.

Qeveria e Kosovës. Strategjia e E-mësimit për Kosovën 2010 - 2015.

Agjencia e Statistikave të Kosovës. Statistikat e Shëndetit 2017. E disponueshme në: <http://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics/add-news/health-statistics-2017>

Agjencia e Statistikave të Kosovës. Llogaritë Ekonomike për Bujqësi 2017. Në dispozicion në: <http://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics/add-news/economic-accounts-for-agriculture-2017>

Agjencia e Statistikave të Kosovës. 2017 Statistikat e Tregtisë Ndërkombëtare. Në dispozicion në: <http://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics/economy/international-trade>

Agjencia e Statistikave të Kosovës. Statistikat e Regjistrit të Bizneseve: <http://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics/economy/statistical-business-register>

Agjencia Kosovare e Investimeve dhe Përkrahjes së Ndërmarrjeve (KIESA). Ministria e Tregtisë dhe Industrisë. Profili i Sektorit të Sektorit të TIK-ut: Procesi i Procesit të Biznesit dhe Qendrat për Mbështetjen e Konsumatorëve në Kosovë. Në dispozicion në: <https://kiesa.rks-gov.net/desk/inc/media/4D52C708-01FC-4BBE-BE6D-2FBC6453235B.pdf>

Agjencia Kosovare e Investimeve dhe Përkrahjes së Ndërmarrjeve (KIESA). Ministria e Tregtisë dhe Industrisë. Profili i përpunimit të ushqimit dhe industrisë së paketimit. Në dispozicion në: <https://kiesa.rks-gov.net/desk/inc/media/9CB0A227-0CA8-48F2-BE09-4098317347AB.pdf>

Burimet Natyrore për Zhvillimin e Rajonit Ekonomik Qendër

Promovimi i punësimit në sektorin privat. Projekti i financuar nga Bashkëpunimi Zviceran për Zhvillim dhe i implementuar nga Swisscontact. Sektori i Përpunimit të Ushqimit. Në dispozicion në: http://ppse-kosovo.org/file/repository/Food_Processing_English.pdf

Promovimi i punësimit në sektorin privat. Projekti i financuar nga Bashkëpunimi Zviceran për Zhvillim dhe i implementuar nga Swisscontact. Frutat dhe Perimet e Përpunuara në Kosovë. Në dispozicion në: http://ppse-kosovo.org/file/repository/ProFound_Assessment_Food_Processing_English.pdf

Instituti Riinvest. Potencialet për Zhvillimin e Qendrës Ekonomike të Rajonit. 2017. E disponueshme në: <https://www.riinvestinstitute.org/>

Shoqata Kosovare e Sektorit të TIK (STIKK). Barometri i TIK në Kosovë. 2017. E disponueshme në: https://stikk.org/wp-content/uploads/2018/11/Publications_2017_-_IT_Barometer_EN.pdf

UNDP Kosovë. Raporti mbi Tregjet e Eksporteve në Kosovë. Në dispozicion në: <http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/poverty/report-on-potential-export-markets.html>

USAID FUQIZIMI Projekti i Sektorit Privat.

Projekti i Bujqësisë USAID.

Banka Botërore. Indeksi i Zhvillimit Njerëzor. Në dispozicion në: